

SAFAHAT'TAN SEÇMELER

AHLAK

Zülfî GÜLER¹

ÖZET

Mehmet Akif bir sosyolog, bir ahlakçıdır. Safahat, İslam ahlakının öğretilmesi amacıyla yapılan öğütlerle doludur. Hurafelerden arınmış İslam ahlakını öğretmeye çalışır Akif. Bu ahlak, felsefi anlamda genel ahlak kurallarına uygundur; filozofların belirlediği temel ahlak erdemlerini de içerir. Bu ahlaka, bu erdemlere sahip bir nesil hayal etmiş ve adına Asım'ın nesli demiştir; bilgili, yiğit, doğru, iffetli, adil bir nesil.

Anahtar kelimeler: Mehmet Akif, ahlak, İslam ahlakı, erdem, vicdan

SELECTION FROM SAFAHAT

ETHICS

ABSTRACT

Mehmet Akif is a sociologist, a moralist. Safahat is full of advice made to teach Islamic morality. Akif tries to teach Islamic morality free of superstition. This morality complies with general moral rules in a philosophical sense; it also includes the basic moral virtues determined by philosophers. He imagined this morality, a generation with these virtues, and called it the generation of Asim (Asım'ın nesli); knowledgeable, valiant, true, chaste, fair generation.

Key Words : Mehmet Akif, morals, Islamic ethics, virtue, conscience

¹ Prof. Dr. Emekli Öğretim Üyesi, gulerzufi23@gmail.com

GİRİŞ

Ahlak, vicdan, erdem, toplum, insan, insanlık kavramları felsefenin, sosyolojinin ve psikolojinin konularıdır.

Felsefe sözlüklerinde ahlak, *toplumsal bir bilinç biçimi, toplumsal yaşamın tüm alanlarında insanların hal ve gidişini düzene koyan bir toplumsal kurum* (Frolov 1991:7); *belli bir dönemde belli insan topluluklarınınca benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerinin toplamı* (Akarsu 1975:13) olarak tarif edilir.

Ahlak kişisel de olmakla beraber, millet içerisinde oluşan ve toplum yaşantısını düzenleyen, denetleyen bir kurumdur. Ahlak, başta din olmak üzere, milletin tecrübeleri, toplumun gelenek ve görenekları ile oluşmuş, hem kişisel hayatı hem sosyal hayatı düzenleyen bir kurallar dizisi ve aynı zamanda bir denetim sistemidir. Bu bakımdan vicdan ile ahlak birbirine benzer; oluşumları ve fonksiyonları aynıdır; birbirinin tamamlayıcısıdır. Biri diğerinin olmazsa olmazıdır.

Ahlak, toplumun sosyal ihtiyaçlarını ve yararlarını, dinin ve kamuoyunun koyduğu kuralların, gelenek ve göreneklerin gücünden destek alarak, yasaklama ya da onaylama hâlinde gözetir. Bu nedenle, ahlaki değerler, tek bir kişinin elinden çıkmayan, kişisel olmayan herkes için eşit olan, toplumsal bir yükümlülüktür. Bireyin bu ahlaki yükümlülüğe uyması herkesin gözetimi altındadır. Bu gözetim, kamu onayı, yapılan işlerin onanması ya da kınanması gibi manevi etki biçiminde yaptırım gücü taşır (Frolov 1991:7-8). Ahlak felsefesinde vicdan, kişinin kendi ahlak değerlerini dolaysız bir biçimde sorgulamasını sağlayan iç duyu; kişinin kendi eylemlerine ahlâkî bakımdan hüküm verme yetisi gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca vicdan, ahlâkî bakımdan doğru ve yanlışın ilkelerinin ya da iyi ve kötünün neler olduğunun dolaysız kavranışı şeklinde de tanımlanmıştır. Bir tür ahlâkî bilinç olan vicdanın, her insanda var olduğu kabul edilmiştir. İslâm ahlâkçıları, vicdanın akla öncülük ettiğini ve onu düzenlediğini, iyi veya kötü davranışların sonucunda ruhu rahatlattığını ya da ona azap verdiğini belirtirler (Vural 2016:677-679).

Vicdan, ahlakçılar tarafından değişik şekillerde tarif edilmiştir; bunları kapsayıcı tek tarif altında toplamaktansa hepsini sıralamak, onun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

- (1) *Vicdan, iyiyi kötüden ayıran, insanları iyiye, doğruya sevk eden ve kötüden uzaklaştıran bir güçtür. İlâhî lütuf olan ruhun bir kuvvetidir.*
- (2) *Vicdan, kişinin eylemlerini gerçekleştirmesi esnasında başvurduğu kendi kendini yargılama ve karar verme yetisidir.*
- (3) *Vicdan, hata ve doğrunun sınırlarını belirleyen, kişiyi her an, her yerde izleyen, kişinin niyetlerine göre yargılarda bulunan bir güçtür.*
- (4) *Vicdan, insanın kendi ahlak yasalarına uymasını sağlayan bir içgüdüdür. İnsanlara neden sakınmaları gerektiğini bildiren insanî bir meleke ya da aklın sesidir.*
- (5) *Vicdan, insanlara hak ve hakikati gösteren manevî bir rehberdir. İnsana doğru ve yanlışlarını bildiren bir iç sestir. Kişiyi eylemleri hakkında yargılayarak, onaylayarak, hesap sorarak ve suçlayarak hükümler veren öznel bir bilinçtir.*
- (6) *Vicdan, Tanrı tarafından*

doğruluk ve eğriliği ayırt etsin diye insanın içine ekilmiş bir akıl yargısıdır. (Vural 2016:677-679) Vicdan, bir kişinin kendini ahlakça denetleyebilme yeteneğinin en yüksek biçimini dile getiren bir etik kategorisidir. (Frolov 1991:510) Vicdan, İnsanın kendi davranışlarının ahlakça değerli olup olmadığı üzerine öznel bilinçtir. Bu bilinç yapmayı ya da yapmamayı öğütleyerek, uyararak, suçlayarak, yargılayarak, onaylayarak ve kınayarak kendine özgü bir biçimde yaşam ve eylemlerimize yön verir (Akarsu 1998:1267).

Kişide vicdan'ın gelişmesi, toplumda ahlaklılığın oluşmasının önemli bir yanını oluşturur. Ayrıca, Vicdan, insanın kendisinin ve başkalarının kanılarını toplumun gereksinimleri doğrultusunda eleştiriden geçirebilmesini sağlar. Böylece yalnız kendi eylemlerinden değil, çevresinde olup bitenlerden kendini sorumlu tutmasını da öngörür (Frolov 1991:510).

Vicdan, insanın saygınlık ve onur kazandıracak şekilde hareket etmesini sağlar; böylece insan kendini toplumun, insanlığın hizmetine adar. Vicdan, *kişinin topluma karşı sorumlu olduğu anlayışını doğurur. Böylece kişi, geçmişteki eylemleriyle ilgili değerlendirmeler yapar (Frolov 1991:510).*

Vicdan ve buna dayanan ahlak insana erdem kazandırır. Hatta erdem, *İradenin ahlaksal iyiye yönelmesi; insanın manevi ve ruhsal olgunluğu (Akarsu1998:167)* şeklindeki tarifine bakılırsa, erdemle vicdan aynıdır ya da iç içedir. Vicdan, insanın iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmasını, kötü ve yanlıştan uzaklaşıp iyi ve doğruya yönelmesini emreder; işte bu yönelişi, yani davranışlarında iyiyi ve doğruyu seçmesi de erdemdir. *Ahlaken erdemli bir kişi, toplumun ortak ahlak değerleri olan çalışkanlık, duygusal akıl, şeref, adalet, yardımseverlik, merhamet gibi değerlere bağlı kişidir (Ocak 2011:79).* Bu manzumede Akif'in kullandığı *"insanlık"* kelimesinin anlamlarından biri de böyledir. *Pluton'dan beri temel erdemler olarak şunlar sayılır: bilgelik, yiğitlik, doğruluk, ölçülülük (Akarsu 1998:63).* İslam filozofları da bunları: *"hikmet, şecaat, iffet, adalet"* olarak saymışlardır. Bu dört temel erdem, ikincil ve alt erdemleri ile onlara zıt ve erdemsizlik sayılan davranışları da sıralamışlardır. Fakat bu erdemler kişilerin ya da felsefecilerin tercihleri değildir; toplumların tecrübelerinin tespit ettiği ahlaki davranışlardır. Bunlara uymak ya da uymamak da kişinin tercihine kalmaz. Erdemli bir toplumda erdemli her kişi bunlara uymak zorundadır. Ancak toplumların inancına, geleneklerine, yöneticilerine ve yönetim biçimine göre bazı uygulama farklılıkları görülebilmektedir. Bugün liberal dünya görüşünün hakim olduğu toplumlarda bireye öncelik verildiğinden, bu ahlaki değerlerin seçimi de bireye ait görülmektedir. Böylece birçok erdem birey yararına feda edilmektedir. Elbette ahlakın ve ahlaki değerler olan erdemlerin bireysel bir tarafı da vardır. Ama ahlak değerleri, bireyin toplum içerisindeki davranışları ve bu davranışların değerlendirilmesi ile belirir.

Manzume² (s.310-311) topyekün

Ey Müslümanlar, Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öylece korkunuz! (Ali İmran 102)

Ne İrfândır veren ahlâka yükseklik ne vicdândır;

² Manzumeler "Mehmet Âkif Ersoy (2001), Safahat, hazırlayanlar Cemal Kurnaz vd. İstanbul: MEB Yay." baskısından alınmıştır.

Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havfı Yezdân'ın ...
Ne irfânın kalır te'sîri kat'iyen, ne vicdânın.
Hayât artık behîmîdir... Hayır ondan da alçaktır;
Ya hayvan bağıdır fitratla, insan hürr-i mutlaktır.
Behâim çıkmaz amma hilkatın sâbit hudûdundan,
Beşer hâlâ habersiz böyle bir kaydın vücûdundan!
Meğer kalbinde Mevlâ'dan tehâşî hissi yer tutsun ...
O yer tutmazsa hiç ma'nâsı yoktur kayd-ı nâmûsun.

(İnsanın ve toplumun ahlakını yükselten, geliştiren ne irfandır ne vicdandır; insanlarda erdem hissi Allah korkusundandır. Yüreklerden Allah korkusunun silindiğini varsayalım, o zaman ne irfanın tesiri kalır ne vicdanın; hayat artık hayvancadır... hayır ondan da alçaktır yahut hayvan yaratılışına bağıdır. Hayvanlar yaratılışın sabit sınırlarından dışarı çıkamaz. Oysa insan kayıtsız şartsız özgürdür. İnsanların böyle bağları, sınırlılıkları yoktur; kalbinde Allah korkusu yer tutarsa, sadece o bağlar. O korku yoksa namusun, ahlakın, iffetin, kanunun hiç anlamı kalmaz; bunlar insanın aklına dahi gelmez.)

Felsefecilerin, ahlaki meydana getiren hususların vicdan ve erdem değerleri olduğunu söylemelerine; vicdanın, ahlaki değerler olan erdem ve dolayısıyla ahlakın toplum içerisinde eğitimle kazanıldığı ve geliştiği tespitlerine karşın, Akif, ahlakın sadece Allah korkusuyla yüceltiğini söylüyor. Ahlaki erdemlere sahip olmanın Allah korkusuyla ilgisi olmakla beraber; inançsız, ateist bir kişinin de vicdanlı, erdemli davrandığı görülebildiği gibi, dindar kişilerin din adına, Allah için zalimce ve vicdansız davrandıkları görülmektedir. Zaten Akif de İslam ahlakının Budist Japonya'da yaşandığını söylemektedir. Ahlak felsefesi kitaplarında erdem olarak sayılan davranışlar, semavi dinlerin kitaplarında, bilhassa Kur'an-ı Kerim'de de erdem ve Allah'ın emri olarak söylenmektedir.

Gerçi Allah korkusu da eğitimle kazanılır. İnsana ait hiçbir şey eğitimsiz gelişmez. Bazı tarikatlar Allah korkusu yerine Allah sevgisini, aşkını koymuşlardır; bu düşünüş tarzı bugün de devam etmektedir. Kanun korkusu gibi Allah korkusu da çift taraflı, karşılıklı olmaz. Kişi, eğer Allah'a olan aşkının karşılıklı olduğu, yani Allah'ın da kendisine âşık olduğu düşüncesine kapılırsa, miskinliğe düşer, laubaliliğe kalkışabilir. Kaldı ki sevgi, iyiliğe yöneltse de korku gibi caydırıcı değildir.

Akif, ahlakın Allah korkusu ile oluşacağını söylerken, Ahlakın temelini de vicdan olduğunu kabul ediyor. İslâm ahlak felsefesinde vicdan *Allah tarafından kişinin içine yerleştirilen, iyiyi kötüden ayırt etmeyi sağlayan güç* olarak tarif edilir (Vural 2016:677-679). Ahlakın da *insanın yaratılıştaki sahip olduğu veya terbiye ile kazandığı ruhsal ve*

içsel duygulara bağlı davranışlar olduğu belirtilir (Şemseddin Sami. KT,1978:82). Akif, *Allah korkusu olmadan vicdanın da tesiri yoktur irfanın da* diyor. Allah korkusu olmadan vicdanın ve irfanın (bilgeliğin) olmayacağı inancındadır. Vicdan ve irfan temel erdemlerdendir. Bunlar ve bunlara bağlı olarak ahlak, insanı hayvandan ayıran duygu ve davranışlardır. Vicdanı ve irfanı olmayanın, dolayısıyla iyi ahlakı olmayanın hayvandan farkı yoktur.

Hem efrâdın, hem akvâmın bu histir, varsa, vicdânı;

Onun ta'tîli: İnsâniyyetin tevkî -i hüsrânı!

Budur hilkatte cârî en büyük kânûnu Hallâk'ın:

O yüzden başlar izmihlâli milletlerde ahlâkın.

Fakat, ahlâkın izmihlâli en müdhiş bir izmihlâl;

Ne millet kurtulur, zîrâ, ne milliyet, ne istiklâl.

Oyuncak sanmayın! Ahlâk-i millî, rûh-i millîdir;

Onun iflası en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir.

Olur cem'iyet artık çâresiz pââmâl-i istilâ;

Meğer kaldırmış olsun, rûh-i sâni indirip, Mevlâ.

Evet bir ba'sü ba'de'l-mevte imkân vardır elbette ...

Bunun te'mîni, lâkin, bir yığın edvâra vâbeste!

(Hem kişilerin hem milletin eğer varsa, vicdanı işte bu Allah korkusudur. Allah korkusu hissinin kesilmesi, insanlığı zarara uğratmanın fermanıdır. Allah'ın yaratılıştaki yürürlüğe koyduğu en büyük kanunu budur. Bu korkunun olmadığı milletlerde ahlak yok olmaya başlar. Fakat ahlakın yok oluşu ne kötü bir çöküştür; öyle ki bu yok oluştan, ne millet kurtulur ne milliyet ne bağımsızlık. Oyuncak sanmayın! millî ahlak, millî ruhtur; onun yok olması en korkunç ölümdür, topyekun ölümdür. Mevla'nın ikinci bir ruh göndermesine kadar o toplum, o memleket istiladan, işgalden kurtulamaz. Ölümden sonra yeniden diriliş elbette vardır ama bunun sağlanması için birçok devirler, asırlar geçmesi gerekir.)

Akif, kişilerin ve milletin vicdanından bahsediyor; bu vicdanın Allah korkusu olduğunu söylüyor. Milletin fertlerinin vicdanıyla milli vicdanın aynı olduğunu söylüyor. Bu söyleyişte, vicdanın, ahlaki erdemlerin ve ahlakın milli kültür içerisinde eğitimle oluştuğu ve bu ahlakın, ortak milli vicdanı, ortak milli ruhu meydana getirdiği düşüncesi vardır.

Allah korkusu kesilirse, yani vicdan yok olursa insanlık büyük zarara uğrar. Allah, insanların yaratılışında böyle bir kanun koymuştur. Bu kanunun, yani vicdanın olmadığı milletlerde ahlak da yok olur. Milli, ahlakın, milli vicdanın ve ruhun yok olduğu milletler de yok olur, ölür; Allah ikinci bir ruh indirinceye kadar artık dirilemez. (Ruh-ı sani)

İkinci ruh Hz. İsa'nın unvanıdır. Bu sözde, *Hz. İsa'nın tekrar gelişine kadar, kıyamete kadar dirilemez* anlamı vardır.

O cem'iyyet ki vicdânında hâkim havf-ı Yezdân'dır;
Bütün dünyâyâ sâhiptir, bütün akvâma sultândır.
Fakat, efrâdı Allah korkusundan bi-haber millet,
Çeker, milletlerin menfûru, Kıbtîler kadar zillet;
Meâlî meyli hiç kalmaz, şehâmet büsbütün kalkar;
Ne hâkimlik tanır artık, ne mahkûm olmadan korkar.

(Vicdanında Allah korkusu olan bir millet, bütün dünyaya sahip olur, bütün kavimlerin sultanı olur. Fakat fertleri Allah korkusundan habersiz olan millet, milletlerin kötüsü olan kıptiler gibi hor görülür; yükselme, ulaşma arzusu kalmaz, yiğitlik, akıllıca cesaret hiç kalmaz; ne hâkim olmayı, hükmetmeyi bilir ne mahkum /tutsak olmaktan korkar.)

Manzumenin bu bölümünde Akif, vicdanı ahlakla eş anlamlı olarak kullanıyor. Allah korkusuna dayalı vicdanın meydana getirdiği ahlaka sahip bir millet bütün dünyaya hükmeder diyor. Fertlerinde Allah korkusu olmayan millet ise zillete düşer. Milli vicdandan, milli ruhtan, milli ahlaktan yoksun milletin yükselme, büyüme, hakimiyet arzusu yok olur; çalışma şevki kalmaz, zayıf düşer, cesareti kaybolur. Sonuçta başka güçlü milletlerin hükmü altına girer, esiri olur.

Şeref hırsıyla istihkâr-ı mevt etmişken ecdâdı,
Bırakmaz öyle bir pâkîze neslin şimdi ahfâdı,
Hayât uğrunda istihfâfa şâyân görmedik hüsrân!
Gebersin tekmeler altında râzı... Çıkmasın, tek, cân!
Yürekler en mülevves, en sefil âmâl için çarpar;
Sinirler en muhal endişeden titrer durur par par!
Olur cem'iyyet efrâdınca şahsî menfa'at "ma'bûd!"
Sorarsan kimse bilmez var mı "hak" nâmında bir mevcûd.
O, doymak bilmeyen ma'bûda kurbândır hayâ hissi,
Hamîyyet, âdemîyyet hissi, ulvî hislerin hepsi!
Bu hissizlikle cem'iyyet yaşar derlerse pek yanlıs;
Bir ümmet göster, ölmüş ma'neviyâtıyla, sağ kalmış? s.310-311

Hatıralar 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914)

(Şeref hırsıyla ölümü umursamayan o temiz neslin evlatları şimdi, yaşamak uğruna hiç bir zararı, çöküntüyü umursamaz; tek canı çıkmasın da tekmeler altında gebermeye razı. Allah korkusu olmayan kişilerin yürekleri en çirkef, en alçak, en bayağı ümitler için çarpar; sinirler en olmayacak meraklar için par par titrer! Toplum fertleri kişisel çıkarlarına tapar; hak, hukuk adında bir şey var mı diye sorsan kimse bilmez. Milli onur ve haysiyet, insanlık gibi bütün yüce duygular da dahil, utanma, sıkılma, ar, namus duyguları, o doymak bilmeyen menfaat tanrısına kurban edilir. Bu duygusuzluk, duyarsızlıkla toplumlar yaşar derlerse pek yanlış olur; maneviyatı, duyguları ölmüş de sağ kalmış bir ümmet gösterebilir misin?)

Akif, manzumenin bu bölümünde vatan, millet sevgisinden mahrum olmanın, özgürlük, hürriyet, vatan ve millet için aşkla şevkle çalışmamanın ahlaksızlık olduğunu, bu aşk ve şevk olmayınca diğer birçok ahlaksızlık ve erdemsizliklerin de peşinden geleceğini çarpıcı bir dille anlatıyor.

Bu manzume yazıldığı zaman memleket, devlet, hükümet, millet ne durumda idi? Onu bir hatırlamak gerek.

Akif, 1873'te İstanbul'da doğmuş, 27 Aralık 1936'da yine İstanbul'da vefat etmiştir. Yani Akif, Osmanlı imparatorluğunun yıkılışı, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşu yıllarında yaşamıştır. Bu yıkılış ve kuruluş yılları, Osmanlının ve Türklüğün en karanlık, en zor, en sancılı yıllarıdır. Bu manzume Eylül 1914'te yazılmış. Bu tarihe gelindiğinde, Osmanlı, Avrupa ve Balkanlarda, bütün topraklarını, Edirne de dahil, kaybetmiş; Karadeniz ve Akdeniz'deki hakimiyetini hatta varlığını tamamen yitirmiş. Kıbrıs dahil Akdeniz ve Ege adaları, Mısır, Trablusgarp, Süveyş, Suudi Arabistan Osmanlının hakimiyetinden çıkmış; adeta, sadece İstanbul ve Anadolu kalmış. Doğal olarak, bu kaybedilen yerlerden, özellikle balkan ülkelerinden kaçan Müslüman Türkler İstanbul'a yığılmışlar. İstanbul göçmen şehri haline gelmiş; sokaklar, meydanlar, camiler- bugünkü gibi- göçmenlerle dolmuş taşmış. Her yerde açlık, sefalet, kargaşa... bütün bunlar yetmez gibi, hükümet darbeleri, bilgisizlik, beceriksizlik ve ihanet dalgaları. Akif, işte böyle bir İstanbul'da yaşıyordu. Bütün kötülükleri, zulümleri, açıkları, sürünenleri, sürülenleri görmüştü; bütün bu kötülüklerin cehaletten doğduğunu görüyordu. Bütün bu gördükleri, her defasında vicdanını sızlatıyordu. Akif'in manzumelerinin birçoğu bu vicdan sızısının eseridir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, İstanbul'da geniş bir aydın kitlesi doğmuştu. Avrupa'da okuyan, Rusya'dan ve balkan ülkelerinden kaçıp gelen, yeni açılmış, Avrupai eğitim veren okullardan yetişen aydınlar çoğalmıştı. İstibdat'a rağmen basın-yayın hayatı da gelişmişti; gazeteler, dergiler çıkıyor; kitaplar basılıyordu. Avrupa'dan, bilhassa Fransa'dan kitaplar getirtiliyordu. Avrupa'da gelişip yayılan milliyetçilik, özgürlük, bağımsızlık, demokrasi, cumhuriyet gibi fikirler, Osmanlı toplumlarında da yayılmıştı. Osmanlı aydınları, bu fikirlere karşı *Osmanlılık* fikrini ileri sürmüşlerse de bu fikirler, diğer Avrupa devletlerinin de desteğiyle, Osmanlı'ya bağlı balkan devletlerinin çok kısa bir sürede bağımsızlıklarını ilan etmelerine sebep olmuştur. *Osmanlılığın* dağılmayı önleyemediğini gören aydınlar, *İslamcılık (İslam birliği)* idealiyle, hiç olmazsa Müslüman unsurları bağlı tutma gayretine düşmüşlerdir. Ne yazık ki o da etkili olamamış; Mısır'da isyanlar çıkmış, Arap yarımadasında Suudi ailesi,

Osmanlı'yı kâfir ilan eden Vahabîlik tarikatının desteğini alarak, Osmanlı'ya karşı sürekli savaşmış; Mayıs 1914'te muhtar bir idareye kavuşmuşlardır. Bu gelişmeler, *Türkçülük* düşüncesinin de o devirde, aydınlar arasında doğmasını sağlamıştır.

Osmanlı'da yüzünü Batı'ya dönme düşüncesi ve çabaları 1830'lu yıllarda başlar. O günden beri, batılılaşma, Avrupalılaşma, modernleşme, muasırlaşma vb. adlarla anılan bu hareket, sürekli tartışıldığı halde, bir türlü akli bir zemine oturtulamamıştır. Daha başlangıçta Şinasi'nin bir slogana sığdırdığı batılılaşma fikri hala aynen devam etmektedir. *Şarkın akl-ı piranesi ile garbın bîkr-i fikrini izdivaç ettirmek* demişti Şinasi. Akif'in batılılaşma fikri de bundan farklı değildir. O, İslamcıydı; siyasi İslam birliğini de hayal etmekle beraber o, ümmetin İslamiyet'i yaşamasını istiyordu. Gerçek İslam'ı, hurafesiz, yalansız, yanlışsız İslam'ı, batının fenni, ilmi, teknolojisi ile birlikte yaşamayı öneriyordu.

Manzume (s.316-317)

Müslümanlık huy güzelliğinden ibarettir. Hadis

Biz ki yarmıştık şu'ûnun en büyük ummânını;

Çiğnemiştik yükselen emvâc-ı bî-pâyânını

Biz ki edvârın, kurûnun, hâdisâtın rağmına,

Hâkim olmuştuk bütün bir âlemin eyyâmına;

Şimdi tek bir dalganın pâmâl-i izmihlâliyiz!

Şimdi sahillerde mahkûmiyyetin timsâliyiz!

Böyle bir sadmeyle alt üst olsun en müdhîş gemi ...

Dehşetin te'sîri hâlâ sarsıyor endîşemi!

Öyle salgındır felâket, öyle anîdir ölüm:

Hem görür göz, hem aceb rü'yâ mıdır, der, gördüğüm?

Nerde rü'yâ! Gördüğün aynıyle vâkidir senin.

Müslümanlık huy güzelliğinden ibarettir. Hadis

(Şanların/olayların en büyük okyanusunu yarmış, onun sınırsız yükselen dalgalarını çiğnemiş olan biz; devirlere, yüzyıllara, olaylara rağmen bütün bir âlemin zamanına hâkim olan biz, şimdi tek bir dalganın vuruşuyla yok olmuşuz. Şimdi kıyılarda tutsak olmuşuz. Böyle küçük bir çarpma ile o müthiş geminin devriliş batmasının korkunçluğu, düşüncelerimi sarsıyor. Bu o kadar salgın ve büyük bir felaket ki; o kadar ani bir ölüm ki... gözümle gördüğüm halde, acaba rüya mıdır? diye soruyorum. Ne rüyası! Senin gördüğün tamamen gerçektir.)

Yukarıda Osmanlının çöküş zamanındaki durumunu azcık anlatmıştık. Akif de anlatıyor, ama birkaç kelimeyle: *Yok olmuşuz, tutsak olmuşuz, korkunç bir batış, dehşetli ve salgın bir felaket, ani bir ölüm* sözleriyle.

Gayr-i vâkî noktalar: Ancak o mühlik sadmenin,
Bir dışardan, bir kazâ, bir nâgehânî olması.
Bir de -en yanlış kana'at- âsümânî olması;
Dahilidir sadme ... Hariçten değil... Asla değil!
Sonra, olmaz ez-kazâ dünyâda bir şey, böyle bil!
Nâgehânî lafzının ma'nâsı yoktur, herzedir.
En beyinsizler bu istikbâli zîrâ kestirir
Gökten inmez bir de hiçbir şey ... Bütün yerden taşar;
Kendi ahlâkiyle bir millet ölür, yâhut yaşar.

(Gerçek olmayan hususlar: o yıkıcı çarpışın dışarıdan ansızın ve İlahi takdir ile gelen bir sarsıntı olduğu düşüncesidir. Bu felaketin gökten /Allah'tan geldiğini söylemek çok yanlıştır. Çarpma, sarsılma içeridendir. Dışarıdan gelen değil. Asla değil! Dünyada hiçbir şey kazaen olmaz, böyle bilin. Nâgehânî, ansızın sözünün anlamı yoktur, boş lakırdıdır. Çünkü en beyinsizler bile bu geleceği kestirir; sonucun böyle olacağını bilir. Hiçbir şey gökten inmez; bütün yerden taşar. Bir millet kendi ahlâkiyle ya ölür yahut yaşar.)

Manzumenin bu bölümü bizim kader anlayışımızı ifade ediyor. Kaderi ayrı konu olarak ele alacağız. Ama Akif, *bu kader değil ahlaksızlık* demek istiyor. Ayrıca bu metinde o devir yöneticilerinin kendilerini savunmak için söyledikleri ve söyledikleri sözler de var: *Bu Allah'tan gelen bir felakettir, kaderdir. Bu dışarıdan gelen yıkıcı bir sarsıntıdır, içeriden olmadığı için bizim bir kusurumuz, ihmalimiz yoktur. Ansızın olan bir durumdur, tedbir almaya zaman bulunamamıştır* vs. Biz, başımıza gelen kötülüklerin sebebini, suçlusunu hep kendi dışımızda ararız; şeytani, düşmanı suçlarız, hatta Allah'a bile suç isnat ederiz. Akif, bu felaketin Allah'tan ya da dışarıdan gelmediğini, kendi, bilgisizliğimiz, akılsızlığımız, tembelliğimiz, tedbirsizliğimiz yüzünden başımıza geldiğini söyledikten sonra, *bir millet kendi ahlâkiyle ya ölür ya yaşar* diyor. Burada Akif'in ahlak kelimesinin anlamını hayli genişlettiği görülüyor. Ahlak, bir milletin tarih boyunca edindiği maddi, manevi bütün bilgi birikimi; kültür ve medeniyet kavramlarının kapsamında olan her şeyi kapsar hale geliyor. Milletın bekasını sağlayan erdemler ahlaklılık, yukarıda söylediğimiz bizi felakete sürükleyen bilgisizlik, akılsızlık, tembellik, tedbirsizlik de ahlaksızlık sayılıyor.

Çiğnenirsek biz bugün, çiğnenmek istihkâkımız:

Çünkü izzet nerde, bir bak, nerededir ahlâkımız.

Müslümanlık pâk sîretten ibâretken, yazık!

Öyle saplandık ki levsıyyâta: Hâlâ çıkmadık!

(Biz bugün çığneniyorsak hak etmişizdir. Çünkü bir bak, izzetimiz, erdemimiz nerede, ahlâkımız nerde. Müslümanlık tertemiz ahlaktan meydana gelmişken, yazık! Öyle çirkefe saplandık ki hâlâ çıkmadık!)

Müslümanlığın temiz ahlakını terk etmişiz; hurafe, yanlış düşünce gibi birçok kötülüğe yönelmişiz; ahlakımız ve değerlerimiz, yüceliğimiz kaybolmuş. İşte bu yüzden böyle felaketlere uğramayı, düşmanın ayağı altına düşmeyi hak etmişiz.

Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmmamak;

Kendi asûdeyse, dünyâ yansa, baş kaldırmamak;

Ahdi nakzetmek yalan sözden tehâşî etmemek;

Kuvvetin meddâhı olmak aczi hiç söyletmemek;

Mübtezel birçok merâsim: İnhinâlar, yatmalar,

Şaklabanlıklar, riyâlar, muttasıl aldatmalar;

Fırka, milliyet, lisân nâmıyle dâ'im ayrılık;

En samîmî kimseler beyninde en ciddî açık;

Enseden arslan kesilmek cebheden yaltak kedi ...

Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi!

Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücûdun hâlidir;

Rûh izmihlâlimiz ahlâkın izmihlâlidir.

(Zulme tapmak, adaleti tepmek, hakka, hukuka hiç aldırmmamak; kendi rahat ise, dünya yansa, baş kaldırmamak; sözü, yemini bozmak, yalan söylemekten korkmamak; güçlüyü övmek, zayıfı susturmak. Birçok kepace tören: el-etek öpmeler, eğilmeler, yatmalar, yaltaklanmalar; şaklabanlıklar, ikiyüzlülükler, sürekli aldatmalar; tarikat, parti, ırkçılık, dil farklılığı gibi nedenlerle ayrılmalar, ayrıştırmalar; en samimi kimseler arasında bile doğan gerçek açıklık; yüze karşı yaltak kedi iken, arkadan arslan kesilmek; bütün bu ahlaksızlıkların hepsi bizde. Müslümanlık bizden evvel böyle kepezelik görmedi! Durumumuz dağılmış bir varlığın durumudur. Ruh çöküşümüz, ahlâkın yıkılışıdır.)

Akif, Osmanlı'nın son döneminde gördüğü ahlaksızlıkları sıralamış. Aslında bunlar sadece o dönemde değil hemen her devirde, her yönetimde az-çok, gizli-açık görülen siyasi erdemsizliklerdir. Bu erdemsizliklerin Osmanlı'nın yıkımını hazırladığını ve hızlandırdığını söylüyor Akif.

Sâde bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli:

Bir halas imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli

Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız ...

Çünkü hem dünyâ gider, hem dîn, eğer yapmazsanız. s.316-317

Hatıralar 20 Haziran 1329 (3 Temmuz 1913)

(Basit ama özlü bilgelik bulunan şu söz ile bitirelim: bir kurtuluş olanağı var, ahlâkımız yükselmeli; yoksa zararımız katlanarak büyür, pek korkunç olur. Eğer bunu yapmazsanız hem dünyanız gider hem dininiz.)

Millî ahlakın yükselmesi ve yeniden diriliş için, milletin büyük çoğunluğunun *bilgelik, yiğitlik, doğruluk, ölçülülük* olarak belirlenmiş temel erdemlere ve bunların kapsamına giren diğer ahlaki erdemlere sahip olması, ona göre yaşaması gerekir.

Manzume

Bulsan da benim hâlimi şâyeste-i nefret

Sen hulk-ı kerîmânîni terk etme, ne hâcet! Şiir Parçaları s.577

(Benim durumumu, davranışımı nefret ettirici, tiksindirici bulsan da, sen kerem sahiplerine yakışır huyunu terk etme; buna gerek duyma.)

Bu iki mısradaki Akif, hoşgörünün iyi bir huy, bir erdem, ahlaki bir değer olduğunu belirtiyor. Ayrıca affedicilik erdemine işaret de vardır.

Akif, Müslümanların İslam ahlakını yaşamadığı kanaatindedir. Ama bu ahlaki yaşayan başka bir millet var: Japonlar. *Süleymaniye Kürsüsünde* isimli manzumede söylüyor bunları. Bu manzume Akif'in dinlediği bir vaizin söyledikleri üzerine yazılmıştır. Vaiz Abdürreşid İbrahim, batı Sibirya'da doğmuş bir Özbek Müslüman, Akif'in onun fikren etkisinde kaldığı bir Türk aydınıdır. Bu fikirler ve tespitler aslında onundur; Akif de benimsemiş ve manzum halde kendi eseri haline getirmiştir.

Önce Müslüman ülkelerinde yaşanan ahlaksızlıkları anlatır. Abdürreşid İbrahim, Fas'tan Çin'e kadar bütün Müslüman ülkelerini gezdiğini söylüyor ve tanık olduğu ahlaksızlıkları sıralıyor: *Eskiden İslam ilminin yüceldiği, Taşkent, Buhara, Semerkant gibi yerlerde ilim adına hiçbir şey kalmamış; ilmin yerini hurafeler almış. Sayısız medrese bulunmasına rağmen, okutulanlar beş para etmez; ne bu dünyada ne ahrette geçerli olmayan gereksiz bilgiler. Cehalet ve taassup almış yürümüş. Nifak salgın, fuhuş yaygın durumda; umumi ahlak pek çok düşük. Milletin hayrı için ne düşünsen bid'at diyen, fakat sünnet diye birçok hurafe uyduran uzun cüppeli, ilimsiz ve beyinsiz hocalar her yerde dolu. Alim yok ama edip ve şair pek çok; fakat çoğunun konuları ya oğlan ya kadın; incelemeye kalksan hepsi tasavvuf dolu. İçkiyi, türlü fenalıkları mübah sayan bir anlayışla dolu. "gönül incitme de keyfin neyi isterse becer" düşüncesi hakim. Ariflik mesleği (derişlik,) hem yüce hem ucuz hem de şeker gibi. Hiçbir*

yerde Kur'an'ı anlayan yok. Sadece okuyup üflemenin sevap olduğuna inaniyor herkes. Din bir görenek haline gelmiş; bütün İslam âlemi bu derde tutulmuş, kime sorsan "böyle gördük dedemizden" diyorlar. s.197-199

Bunlar söylendikten sonra manzume şöyle devam ediyor.

Manzume

(Süleymaniye Kürsüsünde)
Sorunuz şimdi, Japonlar da nasıl millettir?
Onu tasvire zafer-yâb olamam hayrettir.
Şu kadar söyleyeyim. Din-i mübînin orada
Ruh-i feyyâzı yayılmış, yalnız şekli Buda.
Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün! :
O küçük boylu, büyük milletin efrâdı bugün,
Müslümanlık'taki erkânı siyânette ferid;
Müslüman denmek için eksiği ancak tevhid.
Doğruluk, ahde vefa, va'de sadâkat, şefkat;
Acizin hakkını i'lâya samimi gayret;
En ufak şeyle kana'at, çoğa kudret varken,
Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak
Yedi kat ellerin evladını kardeş tanımak;
"Öleceksin!" denilen noktada merdâne sebat;
Yeri gelsin, gülerek oynayarak terk-i hayat;
İhtirâsat-ı husûsiyyeyi söyletmeyerek
Nef-i şahsiyi umûmunkine kurban etmek;
Daha bunlar gibi çok nadire gördüm orada ...
Âdemin en temiz ahfâdına mâlik bir ada.
Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız;
Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız.

Ya o mahviyeti insan göremez bir yerde ... s.199-200

15 Ramazan 1330, 15 Ağustos 1328 (1912)

(Şimdi bana Japonlar da nasıl millettir? diye sorun. Onları tasvire pek muvaffak olamam ama şu kadar söyleyeyim: Siz gidin İslam'ın saflığını temizliğini Japonlarda görün. Dinlerinin adı Buda ama iyi ile kötüyü, hayır ile şerri ayıran apaçık dinin, İslam dininin ilahi ruhu orada yayılmış. O küçük boylu, büyük milletin fertlerinin bugün, Müslümanlığın esaslarını korumakta, yaşamakta eşsiz olduklarını görün. Onlara Müslüman demek için sadece tevhit düşüncesi eksik. Doğruluk, ahde vefa, va'de sadâkat, şefkat hep onlarda. Zayıfın, düşkünün hakkını yüceltmeğe gayret etme; çoğa yeltenmeme, aza kanaat etme; verirken cömert davranma yine onlarda. Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak yedi yabancıнын evladını kardeş tanıma; vatan, millet için, halkın genel menfaati için fedakârlık etme; gerekirse ölüme gitme; milletin menfaati uğruna kendi menfaatlerinden vazgeçme gibi pek çok ahlaki değerler gördüm orada. Âdemoğullarının en temizine sahip bir ada. Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız; Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız. Ya o alçakgönüllülük, göremezsiniz hiçbir yerde ...)

İşte Akif'in tavsiye ettiği İslam ahlakının erdemleri, Japonların ahlakında var. Akif'in saydığı kuralların, filozofların belirttiği *bilgelik, yiğitlik, doğruluk, ölçülülük*, İslam düşünürlerinin söylediği *hikmet, şecaat, iffet, adalet* kavramlarının kapsamında olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

Akarsu, Bedia (1975) (F.T.S.) Felsefe Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK. Yay.

Cevizci Ahmet, (2000) Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yay.

Frolov, İvan (1991) (F. S.) Felsefe Sözlüğü, İvan Frolov Yönetiminde Bilimler Akademisi,

Türkçesi Aziz Çalışlar. İstanbul: CEM Yay.

Mehmet Âkif Ersoy (2001), Safahat, hazırlayanlar Cemal Kurnaz vd. İstanbul: MEB Yay.

Ocak, Hasan,(2011) Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenen

Anlamın İlkçağ'dan Ortaçağ'a Evrimi **FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, sayı: 11, s. 79-101. ,

www.flsfdergisi.com

Şemseddin Sami, (1978) Kamus-ı Türkî, İstanbul: Çağrı Yay.

Vural, Mehmet (2016) (İ.F.S.) İslâm Felsefesi Sözlüğü, Ankara: Elis Yay.

